

UDK 338. (091)
Pregledni članak
Primljeno 28. svibnja 1988.

Dr. SVETISLAV POLOVINA,
Ekonomski fakultet Zagreb

DR. BLAŽ LORKOVIĆ I NJEGOVO DJELO

Dr. Blaž Lorković (1839—1892) g. je najznačajniji predstavnik ekonomskih znanosti u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Autor je prvih suvremenih udžbenika iz Političke ekonomije i Povijesti ekonomske misli — »Počela političke ekonomije« (1889) i »Sadašnje stanje gospodarske nauke« (1891). Iako se nije odlikovao originalnim ekonomsko-teorijskim doprinosima, njegov značaj je prvenstveno u popularizaciji ekonomske znanosti te u edukaciji i uzdizanju prve generacije školovanih ekonomista u Hrvatskoj. Bio je pod utjecajem vulgarne političke ekonomije, posebice Saya, što naročito dolazi do izražaja kod njegovog strukturiranja predmeta Političke ekonomije, Teorije vrijednosti a posebice u teoriji raspodjele. Isto tako je bio pod utjecajem mlađe njemačke škole što je prepoznatljivo iz njegove kritike ekonomskog liberalizma engleske klasične političke ekonomije kao i neskrivenoj simpatiji k državnoj regulativi u ekonomskom životu. Od svih njegovih teorijskih stavova nesumnjivo je najizvorniji onaj o gospodarskim krizama.

Nezamijećeno je prošla devedeseta godišnjica smrti najistaknutijeg hrvatskog ekonomiste XIX. stoljeća dr. Blaža Lorkovića, profesora političke ekonomije na Pravoslavnom fakultetu u Zagrebu i jednog od prvih rektora zagrebačkog Sveučilišta. Propuštena je prilika da se osvrne na čovjeka koji je u velikoj mjeri utjecao na popularizaciju i razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj na prijelazu između dva stoljeća. Vjerojatno će se taj propust ispraviti 1992. kada će se navršiti 100-godišnjica smrti ovog zaslužnog hrvatskog teoretičara. I ovaj put se ponovio slučaj zanemarivanja domaće ekonomske misli od onih koji su najpozvaniji da doprinesu njenom upoznavanju. Zbog ovakvog potcjenjivačkog odnosa nije slučajno da se strana ekonomsko-teorijska misao poznaje neuporedivo bolje od domaće, a stranim teoretičarima daje veći značaj nego ljudima iz vlastite sredine. U potvrdu ove tvrdnje, bez obzira koliko ona bila teška, govori činjenica da razvoj ekonomske misli u Hrvatskoj (barem koliko je autoru poznato) nije predmetom detaljnijeg proučavanja ni na jednom od njenih Ekonomskih fakulteta i pored postojanja manjeg broja studija, članaka i monografija (L. Pejić, S. Polovina).

Blaž Lorković rodio se 1839. godine u Novigradu kod Karlovca. Godine 1863. upisao je pravo na zagrebačkoj Pravoslavnoj akademiji gdje je nakon diplomiranja postao nastavnikom u siječnju 1872. za predmete Narodna ekonomija, Financijalna znanost i Financijalno zakonoslovlje. Nakon što je doktorirao postao je u studenom 1873. izvanredni profesor Pravoslavne akademije, kasnijeg Pravnog fakulteta, a u travnju 1874. redovni profesor. Devet godina kasnije postavljen je za rektora zagrebačkog Sveučilišta. Zbog političkih razloga bio je suspendiran s te funkcije. Neposredno uoči smrti 1892. izabran je za akademika JAZU u Zagrebu. Umro je relativno mlad u 53. godini ne davši sve ono što je obzirom na svoje znanje i sposobnosti mogao. Osim bavljenja nastavničkim pozivom, bio je politički aktivan, i to ka član Narodne stranke čijim je zastupnikom bio u hrvatskom Saboru u razdoblju 1875—1878. Također je bio veoma plodan pisac. Napisao je prve suvremene udžbenike iz političke ekonomije i historije ekonomske misli u Hrvatskoj. Riječ je o radovima »Počela političke ekonomije«, objavljenom 1889. i »Sadanje stanje gospodarske nauke«, publiciranom 1891. Pored navedenih knjiga Lorković je napisao 1880.

popularni priručnik »Razgovori o narodnom gospodarstvu« u kojem je za hrvatske prilike prepričao studiju francuskog teoretičara Rapeta. Također je 1883. napisao knjigu »Žena u kući i u društvu« koja predstavlja prvu analizu ekonomske uloge i položaja žene tog vremena. Pored ostalog surađivao je književnim prilogima u »Dragoljubu«, »Naše gore listu«, »Viencu« i drugim časopisima. Bio je također osnivačem Pravnčkog društva kao i glavnim urednikom pravnog časopisa »Mjesečnik pravnčkog društva«. Ne treba zaboraviti i njegovu izuzetnu zaslugu za organizaciju Gospodarsko-šumarske jubilarne izložbe održane u Zagrebu 1891. godine.

Vrlo su različite ocjene Blaža Lorkovića kao ekonomskog teoretičara. Profesor dr. A. Dragičević ga je u »Enciklopediji Jugoslavije« knjiga 5, označio pukim kompilatorem austrijskih, njemačkih i francuskih vulgarnih ekonomista. To mišljenje, međutim, ne dijeli i dr. L. Pejić koji ga je u svojoj doktorskoj disertaciji »Razvoj ekonomske misli u Jugoslaviji« svrstao u red hrvatskih sljedbenika njemačke mlađe historijske škole. Obje ove ocjene su u značajnoj mjeri realne, ali ne i potpune. Iz tih razloga potrebno je detaljnije upoznati Lorkovićevo ekonomsko-teorijski rad kako bi ga mogli što potpunije valorizirati vodeći računa o društveno-ekonomskoj i političkoj situaciji vremena u kojem je živio.

Svoje teorijske stavove Lorković je iznio u svojoj najznačajnijoj knjizi »Počela političke ekonomije«. Sam rad je sistematiziran u pet dijelova što je po njegovom osobnom priznanju učinjeno pod utjecajem poznatog francuskog vulgarnog ekonomiste J. B. Saya. Ti dijelovi su: a) Opći pojmovi, b) Proizvodnja, c) Promet (cirkulacija) dobara, d) Razdioba dobara ili imovine i e) Trošnja. Teško bi se zato mogla prihvatiti tvrdnja dr. L. Pejića koji u svojoj disertaciji osporava Sayov utjecaj na Lorkovića pripisujući mu isključivo utjecaj njemačkih teoretičara historijske škole.

Uvodeći čitaoce u opće pojmove političke ekonomije odnosno »nauke općeg gospodarstva« Lorković ističe da su predmetom njenog izučavanja načela gospodarenja kako bi se sa što manje troškova i žrtava postigao što povoljniji uspjeh. Pri tome smatra da egoizam nije jedini pokretač ekonomske aktivnosti, suprotno shvaćanju Smitha i njegovih sljedbenika. Zastupajući ovu tezu Lorković je nastupao s pozicija teoretičara historijske škole koji su Smithu pored kozmopolitizma zamjeravali njegov hedonizam. Također je prihvaćao periodizaciju gospodarskog razvoja predstavnika ove škole F. Lista i B. Hildebranda po osnovi dominant-

ne privredne strukture odnosno načina razmjene danog društva. Po toj periodizaciji svaka privreda prolazi kroz pet stadija razvoja — počev od lovačkog i pastirskog preko poljoprivrednog i manufakturnog do poljoprivredno-manufakturno-trgovačkog (List) odnosno tri stadija razvoja — od naturalnog preko novčanog do kreditnog (Hildebrand).

Proizvodnju koju je Lorković obradio u drugom dijelu svojih »Počela«, definira kao proces stvaranja dobara koji je određen trima proizvodnim faktorima — prirodom, radom i kapitalom (glavnicom). Svaki mu je rad proizvođan, neovisno da li bio u materijalnoj ili nematerijalnoj sferi čime se suprotstavio Smithovom konceptu proizvodnog rada. Kapital je pak definirao kao dio imovine nastao radom ili štednjom koji se upotrebljava u proizvodnji novih dobara. Podijelio ga je u skladu s tradicijom engleske klasične političke ekonomije na a) stalni (stojeći) i b) optičajni (kolajući) uzimajući cirkulaciju vrijednosti kao kriterij klasifikacije.

Teoriju vrijednosti Lorković je izložio u trećem dijelu knjige obrađujući problem razmjene dobara. Zastupao je subjektivnu teoriju vrijednosti prema kojoj je ova određena psihološkim odnosom potrošača prema robi. Lorković piše:

»Pravi izvor vrijednosti je prikladnost stvari, odnošaja ili pojava da nam koriste, da zadovoljava potrebu, da nam život učini ugodnijim i udobnijim. Stvari koje se ne mogu pohvaliti ovakovim svojstvom, koje ničim ne koriste, ne imaju vrijednost... Vrijednost nije svojstvo koje bi svaka stvar morala imati nego nju pripisuje čovjek imajući pred očima svoje ciljeve. Zato se pouzdano daje proniknuti vrijednost ako se jedan predmet sravniti s drugim što se obično čini. ... Vrijednost nije materialno nego je nematerialno svojstvo, moglo bi se reći da vrijednost pokazuje kako stoji stvar prema potrebama čovjeka.«¹

Lorković razlikuje dvije vrste vrijednosti: upotrebnu (porabna) i prometnu vrijednost (vrijednost miene). Prva ukazuje na sposobnost robe da neposredno zadovoljava potrebe potrošača dok druga pokazuje koliko će se druge robe dobiti u zamjenu na tržištu. Prometna vrijednost pretpostavlja da se roba može steći mukom, žrtvom ili uz određenu poteškoću. Bez toga roba makar imala upotrebnu vrijednost ne može

1) Lorković B.: »Počela političke ekonomije«, Zagreb 1889, str. 118—119.

posjedovati prometnu vrijednost. Prometna vrijednost izražava se cijenom koja je određena odnosom ponude i potražnje. No, iako su cijene određene ponudom i potražnjom odnoseći se prema prvoj obrnuto a prema drugoj upravo razmjerno, one se na tržištu ravnaju i prema troškovima proizvodnje. Lorković, međutim, ne razgraničava precizno cijenu od prometne vrijednosti. Zato i tvrdi da »ono što jedan primi u zamjenu za svoju stvar, svoju činidbu, jest cijena dane stvari. A pošto u zamjenu svaka strana prima i daje neku količinu dobara, to i svaka stvar nalazi u primljenoj stvari cijenu zadanu ili odstupljenu«.2

Novac je Lorkoviću dobro kojim se mjeri vrijednost ostalih roba i usluga u procesu prometa. Nastao je kao plod objektivnih potreba ljudi prilikom razmjene dobara. Pri tome ispunjava četiri funkcije — mjeru vrijednosti, prometno sredstvo (sredstvo miene), blago (pričuva imovine) i platežno sredstvo. Zlato, nastavlja Lorković, da bi postalo novcem, mora imati upotrebnu i prometnu vrijednost, mora biti djeljivo te u maloj fizičkoj količini predstavljati veliku vrijednost. On, međutim, ne precizira što određuje vrijednost zlata kao novčane robe. Jednom tvrdi da ono kao i srebro ima vrijednost po sebi zbog kojeg ga svi traže i rado prihvataju dok drugi put vrijednost zlata određuje njegovom prometnom vrijednošću. Zlato svoju funkciju novca ne vrši idealno jer mu vrijednost nije nepromjenljiva veličina što unosi nesigurnost u proces prometa. U pogledu količine novca u prometu Lorković smatra da je ona određena potrebama prometa.

Najjači utjecaj francuska vulgarna ekonomija i njemačka historijska škola na Lorkovića učinile su u teoriji raspodjele. Svoju teoriju raspodjele zasnovao je na Sayovoj teoriji usluga odnosno troškova proizvodnje prema kojoj svi članovi društva čine različite proizvodne usluge na temelju kojih sudjeluju u raspodjeli i stjecanju dohotka.

Ti dohoci su renta, najamnina (plaća za rad), kamata (odšteta za porabu glavnice) i profit (dobitak (poduzetnika).

Renta je naknada odnosno cijena koju prisvaja vlasnik zemlje za njeno korištenje. Pored zemlje nju donosi posjedovanje bilo kojeg prirodnog izvora koji se može koristiti u proizvodnom procesu. Ovisi od plodnosti i položaja zemljišta a moguće ju je ostvariti zato jer se cijene poljoprivrednih proizvoda određuju na temelju najboljih uvjeta proizvodnje. Lorković je očito pod pojmom rente podrazumijevao samo dife-

rencijalnu rentu I. dok mu apsolutna renta i diferencijalna renta II. nisu bile poznate.

Najamninu je Lorković definirao kao naknadu odnosno cijenu koju radnik dobiva za svoj rad. Javlja se kao novčana i naturalna, nominalna i realna, po vremenu i po komadu. Određena je troškovima proizvodnje rada koji moraju biti toliki da osiguraju egzistenciju radnika i njegove obitelji. Ovisi također od ponude i potražnje rada pri čemu je prva određena veličinom stanovništva a druga veličinom kapitala. Lorković se protivio državnoj intervenciji u sferi najamnine jer je smatrao da država ne može riješiti tzv. radničko pitanje. Isto tako suprotstavljao se pravu radnika na puni proizvod njegovog rada. Nije se, međutim, protivio pravu radnika na udruživanje i korištenje štrajka kao sredstva borbe za ostvarenje povoljnijih najamnina i uvjeta rada.

Kamata je naknada za usluge od kapitala odnosno cijena njegovog korištenja. Određena je ponudom i potražnjom kapitala. Visina kamate bit će veća tamo gdje je življa privredna aktivnost zbog veće potražnje kapitala dok će zbog smanjenja potražnje biti manja u uvjetima privredne stagnacije. Ona će također ovisiti o pravnoj sigurnosti i socijalnoj stabilnosti jer će u stanju sigurnosti i reda biti niža nego tamo gdje vlada stanje nesigurnosti. Kamata se može regulirati zakonom, ali tu mjeru po Lorkovićevom mišljenju treba primjenjivati samo u iznimnim situacijama.

Što se tiče profita, Lorković ga definira kao dohodak poduzetnika nakon namirenja troškova proizvodnje. Njegovi izvori leže u posebnim osobnim karakteristikama poduzetnika (znanje, vještina, štedljivost), kao i u riziku poslovanja pa se zato on razlikuje po svojoj suštini i od najamnine i od rente. Njegova visina određena je veličinom vrijednosti i troškova proizvodnje. Prema veličini vrijednosti profit se odnosi upravo srazmjerno dok se prema troškovima proizvodnje odnosi obrnuto proporcionalno. U razvijenoj privredi profit će zbog veće konkurencije, međutim, ne samo što uzrokuje tendenciju smanjenja profita već također i težnju k njegovom izjednačavanju.

U zadnjem, petom dijelu »Počela« u kojem je obrađena potrošnja teorijski je najznačajniji dio onaj posvećen krizama. Krize Lorković tumači kao poremećaj ravnoteže između ponude i potražnje, neovisno da li se ispoljava kao višak proizvodnje ili potrošnje. Shodno tome, on razlikuje dvije vrste kriza — krizu potrošnje i krizu proizvodnje. Njihovi uzroci nisu isti. Krize potrošnje su uzrokovane eksternim fakto-

2) Idem str. 120-121.

rima kao što su loša žetva, porast stanovništva, ratovi, ograničenja nametnuta od strane države i sl. Svi navedeni faktori izazivaju smanjenje fizičkog obima proizvodnje uz cijeli niz negativnih pratećih socijalnih i političkih posljedica. Krize proizvodnje nastaju uslijed krivih procjena tržišne situacije od strane proizvođača koji ne vode računa o mogućnostima potrošača i njihove tražnje. Izgubivši vezu s potrošnom proizvođači proizvode po inerciji ranije proizvodnje što nužno izaziva hiperprodukciju. Lorković se s pravom pita da li je uopće moguća prekomjerna proizvodnja u uvjetima kada ukupne društvene potrebe nisu namirene.³ Međutim, iako je postavio pravilno pitanje, nije na njega i pravilan odgovor. **Obrazloženje nije tražio u kapitalističkom načinu proizvodnje već ga je tražio van njega, van vladajućih proizvodnih odnosa.** Krize su za Lorkovića lokalni odnosno granski fenomen koji ne može poprimiti, globalne široke razmjere. On i ne priznaje postojanje svjetskih kriza koje bi bile općeg karaktera i zahvaćale cijeli niz nacionalnih ekonomija. Lorković očito nije bio u stanju prekoračiti uske horizonte buržoaske ekonomije i doći do zaključaka koje bi građansko društvo i njegov način proizvodnje podvrgli sumnji i teorijskoj kritici. Zato i nije mogao otkriti prave uzroke i suštinu kriza te se morao ograničiti na analizu njene spoljašnosti. Što više, on je smatrao da efikasnih mjera u suzbijanju kriza nema, iako dozvoljava uspješnost palijativnih, parcijalnih intervencija. Lorković piše:

»Premda krize stalno tište gospodarstvo, ipak nema neposrednih sredstava da se zaprieče. Nu može se posredno učiniti štošta da se odstrane ili barem posljedice njihove ublaže. Nada sve ino valja da poduzetnici vode točan račun o tom koliko se robe može potrošiti, da pomno paze na sve promjene u trošnji naroda; za tim valja da se uklanjaju zapreke prometa, slobode trgovine, slobode rada; da se uvede i brižno čuva dobar sustav novčani i drže solidni vjeresijski zavodi, a pučanstvo i proizvođači u pučaju na opreznost i solidarnost u poslovih.«⁴

3) »Je li moguće da ima više dobara nego li bi ih ljudi mogli potrošiti. Ako se uzme cijelo čovječanstvo kao trošac, pa pretpostavi da svi troše po priliči jednako, tada se ne bi moglo govoriti da nastaje kriza zato jer je više dobara nego li se može potrošiti. Ta koliko imade ljudi koji danas troše malo jer ne imaju čim da si nabave više? — a koliki bi više trošili da imaju čim nabaviti ili platiti? Svi ljudi bi potrošili sva dobra, a da svi troše i jednaku količinu, jamačno se ne bi mogli tužiti da ima stvari više nego li ih se može potrošiti.« (Idem, str. 274-275).

4) Idem, str. 276.

Svojom analizom kriza Lorković je bio jedan od prvih domaćih ekonomista koji je istraživao ovaj fenomen. U svojim razmatranjima, međutim, nije se odlikovao posebnom originalnošću pišući pod utjecajem teoretičara mlađe njemačke historijske škole, posebno Schmollera i Schäfflea. Njegov interes za gospodarske krize nije bio slučajan. On je proizlazio iz teških posljedica koje su pogadale hrvatsku privredu u vrijeme kriznih 80-tih godina.

Stanje i razvoj ekonomske teorije prikazao je Lorković u radu »Sadašnje stanje gospodarske nauke« koji se odlikovao ne samo izvršenom sistematizacijom već i detaljnom ocjenom karakteristika svakog pravca. Pored merkantilista i fiziokrata Lorković je u svoje vrijeme razlikovao četiri osnovna teorijska pravca. To su a) liberalna politička ekonomija (klasična ekonomija, Smithijanizam), b) historijska škola, c) socijalna škola (katedarsocijalizam) i d) socijalistički, odnosno komunistički pravac. Lorković se pri tome kritički osvrnuo na Smithov sistem zamjerajući mu naglašeni individualizam i hedonizam, kozmopolitizam, zatim preferiranje prometne vrijednosti u odnosu na upotrebnu kao i omalovažavanje umnog rada u odnosu na fizički. Međutim, i pored kritike liberalne političke ekonomije Lorković je bio kritičan i prema njemačkoj historijskoj školi. On prihvaća Mengerove i socijalkatedarske zamjerke upućene pripadnicima Roscherove škole ističući pri tome manjkavost njihove metode, sklonost empirizmu i historizmu, brkanje teorijske i primijenjene ekonomije kao i netočnost tvrdnje o nepostojanju općih ekonomskih zakona. Lorković posebnu sklonost pokazuje prema shvaćanjima teoretičara socijalne, tj. mlađe historijske škole, posebno u pogledu funkcije i zadataka države. Interesantno je napomenuti da se on posebno ne osvrće na pojavu austrijske škole predvođene Mengerom i ne vidi u njoj početak nove, marginalističke ekonomije. Isto tako ne bavi se analizom naučnog socijalizma, iako su mu Marxovi radovi i većina njegovih teorijskih postavki bili poznati. Na Marxove stavove samo se povremeno doticao konfrontirajući i polemišući s njima što nije ništa neobično za predstavnika građanske ekonomije kao što je Lorković.

Po svojoj političkoj i nacionalnoj orijentaciji Lorković je bio liberalno i patriotski nastrojen. Bio je prožet i vođen interesom hrvatskog nacionalnog bića boreći se protiv austrijske i mađarske dominacije kako na političkom tako i na ekonomskom planu. Doprinio je svojim radovima ne samo popularizaciji ekonomske znanosti u Hrvatskoj već, također i edukaciji niza istaknutih ličnosti hrvatskog političkog i go-

spodarskog života tokom 18 godina svoje nastavničke djelatnosti na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Kao takve treba gledati i njegove prve radove »Razgovori o narodnom gospodarstvu« (1880) i »Žena u kući i društvu« (1883).

Promatran kao ekonomski teoretičar Lorković se može ubrojiti u red onih ekonomista koji su slijedili vladajuću teorijsku misao svoje epohe. Bio je pod utjecajem francuske vulgarne ekonomske teorije (Say, Bastiat) kao i teoretičara njemačke mlađe historijske škole te katedarsocijalista (Schmoller, Knapp, Schäffle, Brentano). Premda je u njegovo vrijeme marginalizam bio u sve većoj ekspanziji i postajao dominantna ekonomska misao, Lorković ga nije prihvatio.

Općenito nije se odlikovao originalnošću svojih stavova pa se zato i ne može uvrstiti u red onih naših ekonomista koji su bili blistave zvijezde u galaksiji ekonomskih teoretičara (Kotruljić, Flacius, Križanić). Objektivno Lorković to nije ni mogao biti jer je živio i djelovao u Hrvatskoj koja je u drugoj polovini XIX. stoljeća bila na periferiji evropskih ekonomskih i političkih zbivanja. Zato Lorkovića treba valorizirati prema drugim kriterijima, prema kriteriju njihovog doprinosa razvoju naše ekonomske misli, posebno političke ekonomije. Taj doprinos je izvan svake sumnje, pa zato nije neopravdana naša teza da je Blaž Lorković jedan od najvećih hrvatskih ekonomista ne samo svoje epohe već i one koja je slijedila poslije njegove smrti.

Dr. S. Polovina

Summary

Dr. BLAŽ LORKOVIĆ AND HIS WORK

Dr. Blaž Lorković (1839—1892) is the most important representative of economic sciences in Croatia in the 19-th century. He is the author of the first modern textbooks on political economy and history of economic thought — »Bases of Political Economy« (1899) and »Present Situation in Economy« (1891). Although he was not distinguished by his original economic and theoretical contributions, he is primarily important for the popularization of economic sciences as well as the education and raising the first generation of educated economists in Croatia. He was influenced by vulgar political economy, especially Say, which is especially expressed in his structuring the following subjects; political economy, value theory and particularity distribution theory. At the same time he was under the influence of younger German school that can be seen in his criticism of economic liberalism of English classic political economy; it was obvious that he liked state regulations in economic life. Among all his theoretical attitudes the most original one is certainly his attitude, toward economic crises.